

راهنمای دستورخط عربی در فارسی^۱

اسید محمد حسین میرفخرائی

که عموماً از جنس پیشنهاد و توصیه‌اند. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد یافتن پاسخ یا پاسخ‌هایی که کمتر رنگ و بوی «سلیقه» داشته باشند در گرو بحث و بررسی بیشتر باشد.

این نوشتار از پنج بخش اصلی تشکیل شده است: نویسه‌های عربی، حرکت‌گذاری (اعراب‌گذاری)، فاصله‌گذاری، نشانه‌گذاری، و درج آیات قرآن کریم. در پایان نیز نمونه‌هایی از عربی‌نویسی در متون فارسی آمده است.

نویسه‌های عربی

با وجود شباهت بسیار میان الفبای فارسی و عربی، تفاوت‌هایی در برخی نویسه‌های این دو زبان به چشم می‌خورد. بخشی از این تفاوت‌ها را می‌توان در قالب جدولی این چنین نمایش داد:^۲

حرف	نویسه در فارسی	نویسه در عربی	راهنمای درج نویسه عربی
کاف	ک	ك	shift+.
یاء	ی	ي	shift+ی

نکات

۱. هر دو حرف کاف و یاء تنها در صورتی تفاوت صوری می‌یابند که در انتهای واژه قرار گیرند. برای مثال، این تفاوت در واژه «ذَلِك» مشهود است، اما در واژه «کتاب» یا «مکتوب» تفاوتی صوری میان کاف فارسی و عربی دیده نمی‌شود، هرچند ماهیت این دو نویسه متفاوت است. همچنین این تفاوت را در «فی» می‌توان دید، اما در واژگانی چون «یقولون» یا «تقولین» تفاوتی میان یای فارسی و عربی مشهود نیست.

۲. نویسه «ی» را نباید با نویسه «ی» اشتباه گرفت. «ی» در کلمات مختوم به مصوت /i/ به کار می‌رود، مانند «فی» و «کتابی»، یا مختوم به صامت /y/، مانند «لگی» یا «آلی»، در حالی که «ی» نویسه‌ای است که الف مقصوره روی آن قرار می‌گیرد و /a/ خوانده می‌شود، مانند «عیسی» و «آنی». ناگفته نماند که نویسه دوم اگرچه تفاوت مشهودی با یای فارسی ندارد، در عربی ماهیتی جداگانه دارد و در صفحه‌کلید ما با فشردن «shift+r» درج می‌شود.

تفاوت نویسه‌های فارسی و عربی به این دو حرف محدود نمی‌شود. برای مثال، رقم‌های فارسی و عربی نیز تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند:

عدد به حروف	نویسه فارسی	نویسه عربی
چهار	۴	٤
پنج	۵	٥
شش	۶	٦

نکته: خطایی که در اینجا بیشتر مشاهده می‌شود کاربرد ارقام عربی

اول کسی که کتابت عربی کرد آدم بود [...] در زمان اسماعیل [...] خط عربی یافتند. رساله آداب خط، عبدالله صیرفی تبریزی (متوفای ۷۴۲ق)

درآمد

در نگارش برخی متون، گاه ضروری است که ترکیب یا عبارت یا جمله‌ای عربی در متن فارسی درج شود. در این میان شباهت الفبای فارسی و عربی ممکن است رهزن شود و نگارنده را به خطا بیندازد، به گونه‌ای که گمان کند دستورخط این دو زبان یکی است. این در حالی است که عربی‌نویسی درست نیازمند رعایت دقیقه‌هایی است که بی‌توجهی به آن‌ها گناه خواندن و فهمیدن متن را برای خواننده ناآشنا با این زبان، دشوار و حتی ناممکن می‌سازد.^۳ در این نوشتار می‌کوشم این نکات و ظرایف را تا آنجا که در نگارش متن‌های آمیخته به عربی لازم است، بررسی کنم. آنچه در این راهنما آمده حاصل اندکی ممارست عملی و قدری رایزنی با اهل فن است. از این رو نمی‌توان آن را قاطعانه «دستورالعمل» یا «شیوه‌نامه» نامید. باین حال به قدر وسع کوشیده‌ام نکات مهم را فرونگارم و جوانب مختلف موضوع را واکاوم و به فراخور، پیشنهادهایی هم بدهم. امیدوارم به کار کسانی که در نوشته‌هایشان با عربی سروکار دارند بیاید. نیز چشم‌انتظار نقد و نظر اهل فن برای جبران خطاها و تکمیل این نوشتار هستم.

مقدمه

در کتابچه دستورخط فارسی، چاپ فرهنگستان زبان و ادب فارسی، بخشی است با عنوان «واژه‌ها و ترکیبات و عبارات مأخوذ از عربی». آنچه در این بخش به اجمال تمام آمده عموماً بر محور «واژه‌ها» و «ترکیب‌ها» می‌چرخد، مانند موارد کاربرد تالی گرد («ة» یا تالی مربوطه) و کشیده («ت» یا تالی مبسوطه) یا نحوه نگارش کلمات مختوم به الف کوتاه یا مقصوره. البته دو مثال از جملات عربی نیز در متن آمده، اما چنان‌که گفته شد، تمرکز این دستورالعمل بر جای دیگری است. باین حساب، کسانی که در پی یافتن قواعد کتابت واژگان و ترکیب‌های عربی راه یافته به فارسی هستند، می‌توانند به همان کتابچه دستورخط فارسی رجوع کنند.^۳ باین حال به نظر می‌رسد رعایت اختصار موجب جافتادن برخی نکات از این کتابچه شده باشد که در نوشتار حاضر به برخی از این نکات اشارتی خواهد شد. آنچه در این نوشتار آمده عمدتاً ناظر به «عبارات» و «جملات» عربی مندرج در میانه متن فارسی است. دستورخط عربی به‌ویژه در این سطح تفاوت‌هایی با دستورخط فارسی دارد که لازم است فارسی‌نویسان به آن آگاه باشند. در واقع پرسش در اینجا این است: حال که دستورخط عربی تفاوت‌هایی با دستورخط فارسی دارد، با عربی‌های مندرج در متن فارسی چه باید کرد؟ آیا باید آن‌ها را مطابق با دستورخط عربی نوشت یا براساس دستورخط فارسی یا آمیزه‌ای از این دو؟ فارغ از اینکه می‌توان به چنین پرسشی پاسخ قطعی داد یا خیر، در خلال متن و به فراخور، پاسخ‌هایی آمده

نمونه‌هایی از عربی نویسی در متون فارسی

بد نیست در پایان این نوشتار، به نمونه‌هایی از عربی نویسی نیز اشاره کنیم تا خوانندگان بتوانند خود، پیشنهادها را به این راهنما را محک بزنند.

الف) ابیاتی از حدیقة الحقیقه، سنایی^{۲۱}

چون به دید آمد از تجلی پیک
گفت در گوش او که «ثُبْتُ إِلَيْكَ»

گفت کاین هر دورا همی آشام
«كُلْ هَنِيئًا» که نیست بر تو حرام

«فَاعْبُدِ الرَّبَّ فِي الصَّلَاةِ تَرَاهُ» ورنباشی چنین تو، وَاَعُوْثَاهُ

عفو او بر گنه سبق برده

«سَبَقْتُ رَحْمَتِي» عجب خورده

ب) جملاتی از فیه مافیة، مولوی^{۲۲}

۱. اکنون در این حالت که اسیرید، امید از حضرت من مبرید تا شما را دست گیرم که ﴿إِنَّهُ لَا نَبِيَّأُشُّ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾ یوسف: ۸۷.

۲. [...] چنانک متنبی گوید:

لَيْسَ الْوَشِيِّ لَا مُتَجَمِّلَاتٍ

وَلَكِنْ كَيْ يَصْنُ بِهِ الْجَمَالَ

۳. شیخ چون از ما و من بگذشت و او بی او فنا شد و نماند و در نور حق

مستهلک شد، که «موتوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا».

ج) جملاتی از مقالات شمس^{۲۳}

آخر خدا را چه حاجت باشد؟

«یا موسی، جُعْتُ فَلَمْ تُطْعَمْنِي. یا موسی، إِذَا جِئْتُ عَلَيَّ بِإِبْرِكٍ كَيْفَ تَصْنَعُ؟»

قال: «يَا رَبِّ أَنْتَ مُنْزَهُ عَنْ ذَلِكَ.»

قال: «یا موسی، لَوْ جِئْتُ...؟»

هرچند او می‌گفت که «این چگونه باشد؟» جواب می‌فرمود که «اگر

واقع شود چه کنی؟».

د) جملاتی از کلیات سعدی^{۲۴}

۱. من بنده امید آورده‌ام نه طاعت، و به دیروزه آمده‌ام نه به تجارت:

«اصْنَعْ بِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ» (گلستان، باب دوم، حکایت دوم).

۲. «سَلِ الْمَصْنَعِ رَكْبًا تَهَيِّمُ فِي الْفَلَوَاتِ»

تو قدر آب چه دانی که در کنار فراتی

شیم به روی تو روز است و دیده‌ها به تو روشن

«وَأِنْ هَجَرْتُ سِوَاءَ عَشِيَّتِي وَعَدَاتِي»

(غزلیات، غزل ۵۲۱).

ه) ابیاتی از دیوان حافظ^{۲۵}

«أَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي أَدْرُ كَأَسَا وَأَوْلَاهَا»

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل‌ها

در حلقه گل و مئل خوش خواند دوش بلبل

«هَاتِ الصَّبُوحَ هُبُّوَا يَا أَيُّهَا السُّكَارِيُّ»

من از رندی نخواهم کرد توبه

«وَلَوْ أَدَيْتَنِي بِالْهَجْرِ وَالْحَجْرِ»

[...]

وفا خواهی؟ جفاکش باش حافظ

«فَإِنَّ الرِّيحَ وَالْحُسْرَانَ فِي النَّجْرِ» ■

۱. این راهنما با حمایت نشر کارنامه تنظیم شده است. هم‌اکنون در روایات و روایات در دسترس است. هم‌اکنون در دسترس است. هم‌اکنون در دسترس است.

۲. ناگفته نماند که شماری از این دقیق‌ها امروزه در متونی که عربی‌زبانان به نگارش

درمی‌آورند نیز گاه مورد اعتنا نیستند. باین همه نمی‌توان انکار کرد که خواننده عربی‌زبان کمتر نیازمند رعایت تمام‌وکمال چنین نکاتی است.

۳. این کتابچه در نشانی yun.ir/khatfarsi دست‌یاب است.

۴. آنچه در این راهنما آمده براساس چینش نویسه‌ها در صفحه‌کلیدی است با عنوان «تری‌لی اوت بهار» که در نشانی yun.ir/bkey در دسترس است.

۵. متأسفانه در این قلم‌ها هم برخی کاستی‌ها وجود دارد؛ برای مثال، اگرچه اعداد عادی با این قلم‌ها به شکل فارسی درج می‌شوند، اعداد پانوش (Footnote) یا پی‌نوشت (Endnote) همچنان عربی‌اند.

۶. باید توجه داشت که در عربی، اگر حرف مشددی کسره بگیرد، این کسره بین تشدید و آن حرف واقع می‌شود، نه زیر حرف («مُعَلِّمٌ» به جای «مُعَلِّم»). چنین است تنوین کسره.

۷. پیداست که حرکت‌گذاری صحیح در عربی متوقف بر آشنایی با صرف و نحو است.

۸. اگر بعد از الف، واو و یاء، همزه وصل بیاید، بهتر است حرکت متناسب با این حروف باقی بماند، مانند «رُبُّنَا الرَّحْمَنُ»، «اتَّقُوا اللَّهَ»، و «فِي الْكِتَابِ». با این نوع همزه در ادامه آشنایی می‌شویم.

۹. همزه قطع همزه‌ای است که همیشه خواننده می‌شود، برخلاف همزه وصل که در میانه جمله خوانده نمی‌شود. همزه قطع در عربی انواعی دارد، از جمله همزه متکلم

(در ابتدای صیغه سیزدهم افعال مضارع، مانند «أَذْهَبُ») و همزه واقع در ابتدای حروف، مانند «إِنْ». ناگفته نماند که همزه در ابتدای اسامی عربی همزه قطع است،

جز در مواردی مددود، از جمله «اللَّهُ»، «إِبْنُ»، «امْرَأَةٌ» و «أَنْتَانِ». بنابراین باید از نوشتن این اسامی به این شکل پرهیخت: اللَّهُ، إِبْنُ، امْرَأَةٌ، أَنْتَانِ.

۱۰. برای آشنایی با نحوه درج این نویسه به نشانی yun.ir/havasi بروید.

۱۱. برخی دیگر از این عبارات و جملات عبارت‌اند از ان شاء الله، ما شاء الله، لا اله الا الله، الحمد لله، سبحان الله، بارک الله، تقبل الله، المنه لله، جزاک الله و نیز اهلاً و سهلاً.

۱۲. علاقه‌مندان به مطالعه در این باره می‌توانند به این دو کتابچه مراجعه کنند:

۱. «الترقيم و علامات في اللغة العربية»، تأليف احمد زكي (دریافت: yun.ir/tarqim).

مؤلف این کتابچه، احمد زکی پاشا ابراهیم (۱۸۶۷ تا ۱۹۳۴)، ادیب سرشناس مصری است. او را نخستین کسی می‌دانند که نشانه‌گذاری به معنای امروزی

را در کتابت عربی باب کرد و عنوان «ترقیم» را برای این کار برگزید؛ ۲. «فوائد الإملاء»، تأليف يحيى ميرعلم و رشيد ناجي الحسن (دریافت: yun.ir/qemla). این

کتابچه مختصر و مفید ضمیمه ماهنامه کوبتی الؤعی الاسلامی است و ویرایش پنجاه‌وهشتم آن در سال ۲۰۱۲ منتشر شده است. در این کتابچه، قواعد کتابت

امروزی عربی در جدول‌هایی منظم آمده است.

۱۳. البته شاید بهتر باشد نشانه‌گذاری این متون را کسانی انجام دهند که با معنای متن آشنایند، چرا که نشانه‌گذاری آن‌ها وابسته به فهمشان است.

۱۴. این پیشنهاد تازه‌ای نیست و سال‌هاست برخی چاپ‌های کتب دعایی مانند مفاتیح‌الجنان، به اصطلاح «با علامات وقف و ابتدا» منتشر می‌شود که عملاً چیزی

فراتر از ویرگول و نقطه نیست.

۱۵. در حال حاضر متن قرآن کریم باین دو رسم الخط و نیز رسم الخط نیری در یادگاه جامع قرآنی (نشانی: quran.inoor.ir) در دسترس است. مرکز نور همچنین نرم‌افزاری با عنوان

«نویس‌یار» نیز تولید کرده که می‌توان از آن برای درج آیات در واژه‌پرداز ورد استفاده کرد. ۱۶. علاقه‌مندان به مطالعه در این باره می‌توانند به این کتاب مراجعه کنند: پژوهشی در

رسم المصحف، تأليف حميدرضا مستفيد، مركز طبع ونشر قرآن جمهوري اسلامي ايران. ۱۷. نگارنده خود از پایگاه تنزیل بهره می‌برد (نشانی: tanzil.net).

۱۸. برای دسترسی به متن این مصحف در قالب فایل ورد، به این نشانی بروید: yun.ir/kalamat.

۱۹. نحوه درج این نویسه مشابه نحوه درج همزه وصل است، با این تفاوت که قلم به‌کاررفته باید یا Abo-thar باشد، یا Dorood.

۲۰. نحوه درج این نویسه مانند نویسه پیشین است.

۲۱. سنایی، مجدودبن آدم، حدیقة الحقیقه، تصحیح محمدجعفر یاحقی و سیدمهدی زرقانی، چاپ اول، نشر سخن، تهران: ۱۳۹۷.

۲۲. مولوی، جلال‌الدین محمد، فیه مافیة، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ سوم، انتشارات نگاه، تهران: ۱۳۸۷.

۲۳. تبریزی، شمس‌الدین محمد، مقالات شمس، تصحیح محمدعلی موحد، چاپ چهارم، انتشارات خوارزمی، تهران: ۱۳۹۱.

۲۴. سعدی، مصلح‌بن عبدالله، کلیات سعدی، تصحیح بهاء‌الدین خرمشاهی (براساس تصحیح محمدعلی فروغی)، چاپ پنجم، نشر دوستان: ۱۳۸۶.

۲۵. حافظ، شمس‌الدین محمد، دیوان حافظ، با اعراب‌گذاری، توضیح واژه‌ها و ترجمه شعرهای عربی از کاظم برگ‌نیسی، چاپ اول، تهران: انتشارات فکرروز: ۱۳۸۶.